

Stefan Witold Alexandrowicz

Polska Akademia Umiejętności (Polska)

sz.alex@vp.pl

Karl Kolbenheyer (1841–1901) – nauczyciel, przyrodnik, turysta

Abstrakt

Karl Kolbenheyer urodził się 28 V 1841 r. w Bielsku. Po ukończeniu gimnazjum w Cieszynie podjął studia z języków klasycznych (łaciny i greki) na uniwersytetach w Wiedniu i w Jenie, a następnie pracował jako profesor gimnazjalny w Lewoczy, Cieszynie i Bielsku. Prowadził badania botaniczne, pomiary wysokości bezwzględnej oraz obserwacje meteorologiczne w Beskidzie Zachodnim i w Tatrach, a wyniki swoich prac publikował w wydawnictwach niemieckich, austriackich, polskich i węgierskich. Stwierdził on występowanie gatunków roślin nieznanych przedtem w rejonie Cieszyna i Bielska. Wykonane przez niego pomiary wysokości charakterystycznych punktów krajobrazu (ponad 500), były wykorzystywane do celów kartograficznych. Od roku 1866 był członkiem Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, później Akademii Sztuk i Nauki w Krakowie, która wspierała finansowo jego działalność terenową. Był jednym z założycieli niemieckiej organizacji turystycznej *Beskitidenverein*

INFORMACJA O PUBLIKACJI		e-ISSN 2543-702X ISSN 2451-3202		 BRYLANTOWY MODEL OTWARTEGO DOSTĘPU
CYTOWANIE				
Alexandrowicz, Stefan Witold 2017: Karl Kolbenheyer (1841–1901) – nauczyciel, przyrodnik, turysta. <i>Studia Historiae Scientiarum</i> 16, ss. 201–238. Dostęp online: https://doi.org/10.4467/2543702XSHS.17.009.7710 .				
OTRZYMANO: 02.04.2017 ZAACEPTOWANO: 07.12.2017 OPUBLIKOWANO ONLINE: 18.12.2017	POLITYKA ARCHIWIZOWANIA Green SHERPA / RoMEO Colour	LICENCJA 		
WWW	http://pau.krakow.pl/Studia-Historiae-Scientiarum/ ; http://www.ejournals.eu/sj/index.php/SHS/			

i kierował jej oddziałem w Bielsku. Opracował dwa przewodniki turystyczne: przewodnik po Tatrach – *Die hohe Tatra*, wydany dziesięciokrotnie oraz przewodnik po Beskidach – *Führer durch die Beskiden...*, wydany dwukrotnie. Przyczyniły się one do znacznego upowszechnienia turystyki. Zmarł 1 II 1901 r. i został pochowany na Starym Cmentarzu Ewangelickim w Bielsku.

Słowa kluczowe: *nauczyciel, topograf, Tatry, Beskid Zachodni, przewodniki turystyczne, XIX wiek.*

Karl Kolbenheyer (1841–1901) – teacher, naturalist, tourist

Abstract

Karl Kolbenheyer was born on May 28, 1841 in Bielsko. After attending a lower secondary school in Cieszyn, he began studies in classical languages (Greek and Latin) at universities in Vienna and Jena, then he worked as a teacher in lower secondary schools in Lewocza, Cieszyn, and Bielsko. The research he undertook included botanical studies, measurements of absolute elevation, and meteorological observations in the Western Beskids as well as in the Tatra Mountains. The results of the studies were printed in German, Austrian, Polish, and Hungarian publications. He found species of plants not known earlier to exist in the area of Cieszyn and Bielsko. The measurements of elevations he made of characteristic points of landscape (more than 500) were used for cartographic purposes. From 1866 on, he was a member of Physiographic Commission of Kraków Scientific Society, and later of the Academy of Fine Arts and Science, which financially supported his field work. Karl Kolbenheyer was one of the founders of the Beskidenverein – a German tourist organisation – and managed its branch in Bielsko. He prepared two tourist guides: the guide to Tatra Mountains – *Die hohe Tatra* (ten editions), and to the Beskids – *Führer durch die Beskiden...* (two editions). These guides contributed to the remarkable propagation of tourism. Karl Kolbenheyer died on February 1, 1901, and was buried at the Old Evangelical Cemetery in Bielsko.

Keywords: *teacher, topographer, Tatra Mountains, West Beskids, tourist guides, 19th century.*

1. Wprowadzenie

Karl Kolbenheyer, urodzony 28 V 1841 r. w Bielsku, był z wykształcenia i zawodu profesorem gimnazjalnym, nauczycielem języków klasycznych, a z zainteresowania turystą, przyrodnikiem i znawcą gór. Poza sumiennym wykonywaniem obowiązków szkolnych, czas wolny poświęcał na wycieczki oraz pracownice i sumiennie dokonywane terenowe obserwacje przyrodnicze i meteorologiczne, a także na pomiary topograficzne, bardzo przydatne dla kartografii, ważne i potrzebne do sporządzania i uzupełniania map. Działalność taką prowadził w drugiej połowie XIX wieku w górskich rejonach pogranicza Śląska, Spisza i Galicji, głównie w zachodniej części pogórza Beskidów, w Beskidzie Śląskim i Żywieckim, a zwłaszcza w Tatrach, którym poświęcał szczególnie dużo czasu i uwagi. Wartość gromadzonych przez niego materiałów, a szczególnie jego pierwsza publikacja, która ukazała się, gdy ukończył on zaledwie 21 lat, były podstawą dla przyjęcia go w 1866 r. w poczet członków zamiejscowych tworzonej właśnie Komisji Fizjograficznej Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, przekształconego później w Akademię Umiejętności w Krakowie. Jednym z motywów przypomnienia jego działalności jest przypadająca właśnie 150. rocznica tego awansu. W ostatniej dekadzie tego stulecia, pełniąc obowiązki profesora gimnazjalnego w Bielsku (ryc. 1), był zarazem aktywnym działaczem utworzonej tam wówczas organizacji turystycznej Beskiden-Verein.

Ryc. 1. Karl Kolbenheyer.

Źródło: Nyka 2016. Dostęp online:

http://www.nyka.home.pl/glos_sen/grafika/201609/Kolben.jpg.

Informacje dotyczące życia i osiągnięć Karla Kolbenheyera, a zwłaszcza wyników prowadzonych przez niego badań i obserwacji, znajdują się głównie w opracowanych i publikowanych przez niego sprawozdaniach,

artykułach i komunikatach, które ukazywały się w wydawnictwach polskich i austriackich, a także węgierskich i niemieckich. Podstawowe i ogólne dane o nim zostały przedstawione w *Biograficznym Słowniku Przyrodników Śląskich*¹ oraz w austriackim leksykonie biograficznym, a dużo szczegółów, ze wskazaniem źródeł i pozycji bibliograficznych, dostarczają teksty zamieszczone w *Wielkiej Encyklopedii Tatrzańskiej*². Liczne wiadomości są również dostępne za pośrednictwem Internetu, zwłaszcza w wolnej encyklopedii – *Wikipedia* (polska, czeska, niemiecka), w materiałach kilku bibliotek cyfrowych oraz na różnych portalach internetowych. Są one także zawarte w wydawnictwach i w tekstach serijnych dostępnych *online*, takich jak: *Kwartalnik Regionalnego Ośrodka Kultury Bielsku-Białej – Relacje–Interpretacje* oraz *Biuletyn Informacyjny Oddziału PTT w Bielsku-Białej*, a także w serii ogólnopolskiej – *Głos Seniora*.

Zapisy dotyczące przebiegu życia K. Kolbenheyera oraz zakresu jego działalności, mają najczęściej charakter ogólny lub fragmentaryczny i nie były dotychczas systematycznie podsumowane, podobnie jak poświęcone mu wspomnienia pośmiertne. Niewiele jest również danych i materiałów zachowanych w polskich archiwach, natomiast na szczególną uwagę zasługuje znaczna ilość danych o jego badaniach, które tylko w minimalnym stopniu były dotychczas cytowane i wykorzystywane. Ukazały się one w kilkunastu tomach serii wydawniczej „Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej”, publikowanych corocznie w drugiej połowie XIX wieku najpierw przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie, a potem przez Akademię Umiejętności. Zebranie przez autora wszystkich wspomnianych informacji oraz skojarzenie i skomentowanie ich według upływu czasu, było podstawą niniejszego opracowania.

2. Pochodzenie i wykształcenie

Przodkowie Karla Kolbenheyera byli Niemcami, którzy osiedlili się na Spiszu³. Jego pradziadek – Samuel Kolbenheyer (1749–1818) zamieszkały w XVIII wieku w Lewoczy, w latach 70. przeniósł się wraz z rodziną do Bielska, gdzie z początkiem kolejnego stulecia zaznaczył się intensywny rozwój przemysłu sukienniczego. Wyróżniający udział miało

¹ Syniawa 2006.

² Radwańska-Paryska, Paryski 2004.

³ Kenig 2010.

w tym trzech synów Samuela, którzy na podstawie koncesji uzyskanej w 1811 r. zorganizowali i utworzyli jedną z pierwszych działających w tym mieście fabryk, a właściwie dużych i rozbudowanych manufaktur, produkujących wysokiej jakości sukna i kaszmir. W następnym okresie zakład ten prosperował ze zmiennym powodzeniem nie przerywając jednak produkcji, a 35 lat później kolejni potomkowie (wnukowie) Samuela: Theodor, Erich i Moritz, doprowadzili do utworzenia włókienniczej „fabryki Kolbenheyerów”, przeniesionej częściowo do Buczkowic (10 km na południe od centrum Bielska). Pierwszy z wymienionych – Theodor Karl Kolbenheyer (1812–1881) poślubił w 1840 r. córkę bielskiego kupca – Paulinę Bock. Małżeństwo to miało siedmioro dzieci (pięciu synów i dwie córki), a ich najstarszym synem był prezentowany właśnie Karl Kolbenheyer, urodzony 28 V 1841 w Bielsku⁴. Nie kontynuował on jednak rodzinnej tradycji i nie związał swojej przyszłości z przemysłem sukienniczym tylko zdecydował się na uzyskanie średniego i wyższego wykształcenia, które mogło zapewnić mu pracę nauczycielską. Po ukończeniu szkoły podstawowej wraz z dwoma braćmi (Paul i Friedrich) został on uczniem gimnazjum w Cieszynie, a było to K.K. Evangelisches Gymnasium in Teschen. W roku szkolnym 1859/1860, mając ukończone 19 lat, zaliczył tam ósmą, ostatnią klasę, uzyskując możliwość kontynuacji nauki na uniwersytecie⁵.

Jako kilkunastoletni gimnazjalista, zainteresowany przyrodą i krajobrazem Beskidów, czas wolny od zajęć szkolnych poświęcał Karl Kolbenheyer na zwiedzanie okolic Cieszyna i Bielska, a w trakcie swoich obserwacji terenowych szczególną uwagę skupiał na zróżnicowanej roślinności, starając się rozpoznać jej skład⁶. Korzystał przy tym z dostępnej mu literatury, a zwłaszcza z obszernej, podstawowej monografii opracowanej i opublikowanej przez F. Wimmera, zawierającej opis flory pruskiej i austriackiej części Śląska⁷. Prowadzone przez niego notatki, uzupełniane na kontynuowanych później wycieczkach,

⁴ Tamże.

⁵ Dane z kwerendy przeprowadzonej przez Grażynę Tomecką, uzyskanej w Archiwum Państwowym w Katowicach – Oddział w Cieszynie.

⁶ Wzmianka o znalezieniu przez niego jednego gatunku w stawie koło Skoczowa w roku 1859 (był on wtedy uczniem siódmej klasy gimnazjalnej), znajduje się w jego pierwszej publikacji: Kolbenheyer 1862, s. 1205.

⁷ Wimmer 1841.

stały się następnie podstawą jego pierwszego opracowania, ukończonego i przedstawionego już w czasie studiów uniwersyteckich. Znaczącą pomoc w prowadzonych badaniach przyrodniczych udzielało mu dwóch cieszyńskich nauczycieli gimnazjalnych, czynnie zainteresowanych tą tematyką, a byli to H.O. Žlik, wielokrotnie wspomniany w wykazie cytowanych gatunków⁸, a także K.E. Zipser.

W roku akademickim 1860/1861 rozpoczął Karl Kolbenheyer wyższe studia na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu w Wiedniu. Zdecydował się wówczas na specjalizację w zakresie języków klasycznych – łaciny i greki, mając w perspektywie uzyskanie stanowiska gimnazjalnego nauczyciela, a następnie profesora. Status studenta stwarzał mu możliwość rozszerzania swojej wiedzy poza zakres przewidziany programem nauki w formalnie obranym przez siebie kierunku. Korzystając z tego mógł on poświęcać swoją uwagę szczególnie interesującej go tematyce przyrodniczej, z którą stykał się już dawniej w czasie swoich licznych wycieczek. Podjęcie takiego zadania znacznie ułatwiał mu wówczas dostęp do uniwersyteckich bibliotek i zbiorów muzealnych, a głównym przedmiotem jego uwagi była nadal botanika, a zwłaszcza rozpoznawanie gatunków roślin napotykanych w terenie. Po pomyślnym ukończeniu i zaliczeniu pierwszego roku nauki, mając ukończone 20 lat, udał się on po raz pierwszy na wycieczkę w Tatry. Posłużył się przy tym jedynym dostępnym wówczas przewodnikiem napisanym po niemiecku, a wydanym w 1842 r. w Nysie. Była to wygodna do użycia w terenie, podręczna książeczka z załączoną mapą, napisana przez Carla Lohmeyera (pod anagramem swojego nazwiska – Reyemhol) – *Vierzehn Tage in den Central-Karpathen* (ryc. 2). Korzystając z pogodnych miesięcy letnich dotarł do Morskiego Oka, a niespotykane przedtem krajobrazy i urok tych gór wywarł na nim tak wielkie wrażenie, że na wiele lat ukierunkował jego zainteresowanie oraz nieodpartą chęć możliwie dokładnego ich poznania. Niejednokrotnie powracał też na brzegi tego jeziora, a 30 lat później opisał zaobserwowane tam przez siebie zmiany, które zaszły w tym długim okresie czasu⁹.

W roku akademickim 1861/1862 z pełnym powodzeniem zaliczył K. Kolbenheyer drugi rok swojej nauki na uniwersytecie we Wiedniu.

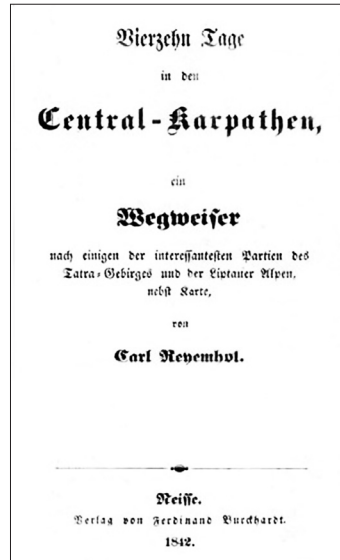
⁸ Kolbenheyer 1862.

⁹ Radwańska-Paryska, Paryski 2004.

Zdecydował się wówczas przedstawić w Towarzystwie Zoologiczno-Botanicznym we Wiedniu (*Zoologisch-Botanische Gesellschaft*), gromadzone przez siebie od lat gimnazjalnych materiały, dotyczące roślinności okolic Cieszyna i Bielska. Referat na ten temat wygłosił on na posiedzeniu naukowym, które odbyło się 7 V 1862 r., a odpowiedni tekst artykułu obejmującego wyniki swoich badań terenowych oraz oznaczeń znalezionych i wyróżnionych gatunków roślin, zatytułowany *Vorarbeiten zu einer Flora von Teschen und Bielitz (Pflanzengeographische Skizze und Pflanzenenumeration)*, przedłożył następnie do opublikowania. Został on wydany w tomie XII rocznika tego towarzystwa (ryc. 3), a była to jego pierwsza publikacja¹⁰.

Cytowano ją później kilkakrotnie ze wskazaniem, że autor stwierdził w niej występowanie na Śląsku Cieszyńskim dwóch nieznanych tam przedtem gatunków: *Cymbalaria muralis* Gertner (*Cymbalaria bluszczowata*) i *Drosera anglica* Hudson (*Rosiczka długolistna*). W swoim artykule wymienił on te gatunki, stosując używane wówczas synonimy ich nazw taksonomicznych. Pierwszy z nich został określony nazwą *Linearna cymbalaria* (L.), a drugi jako *Drosera longifolia* (L.)¹¹.

W półroczu zimowym roku akademickiego 1862/1863 kontynuował K. Kolbenheyer studia z zakresu języków klasycznych na Uniwersytecie w Wiedniu, a w następnym semestrze przeniósł się na Uniwersytet w Jenie, nie zmieniając zakresu wybranej specjalności. W połowie 1863 r. ostatecznie ukończył on studia uzyskując wysoką ocenę, a zarazem uprawnienie do podjęcia zawodu nauczyciela gimnazjalnego i osiągnął w ten sposób założony przez siebie cel.

Ryc. 2. Strona tytułowa przewodnika po Tatrach Carla Reymehola (Lohmeyera).

Źródło: Zbiory Marka Maludy;

Nyka 2013. Dostęp online:

http://www.nyka.home.pl/glos_sen/grafika/201309/okl_12.jpg.

¹⁰ Kolbenheyer 1862.

¹¹ Tamże, ss. 1208 i 1214.

Ryc. 3. Strona tytułowa pierwszej publikacji Karla Kolbenheyera (1862).
Źródło: *Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien* 12, s. 185.

3. Nauczyciel i profesor gimnazjalny

Bezpośrednio po ukończeniu studiów uniwersyteckich, w roku szkolnym 1863/1864 rozpoczął K. Kolbenheyer pracę nauczycielską. Podjął ją jako nauczyciel języków klasycznych w niemieckojęzycznej szkole ewangelickiej w Lewoczy, działającej wówczas pod nazwą Staatsgymnasium in Leutschau. Zatrudnienie na Spiszu dało mu okazję do uprawiania w czasie roku szkolnego turystyki w okolicznych górach, a także do prowadzenia w nich obserwacji przyrodniczych i topograficznych. W rejonie między Kieżmarkiem a Lewoczą zwracał uwagę na masowe występowanie krokusów z gatunku *Crocus vernus* (L.), o czym wspomniał w tekście przekazanym 10 lat później do działu Korespondencja rocznika *Austriackiego Czasopisma Botanicznego*¹². Podczas wakacji kontynuował swoje badania zwłaszcza w Beskidach, w rejonie Bielska i Cieszyna, poświęcając dużo wolnego czasu na określanie składu i różnicowania flory, ale równocześnie podejmował także wykonywanie pomiarów topograficznych, polegających na określaniu wysokości bezwzględnych charakterystycznych form terenu. Wyniki takich pomiarów były

¹² *Oesterreichische botanische Zeitschrift*, Jahrgang XXVII, No. 5, Mai 1877, s. 180.

wówczas bardzo pomocne przy opracowywaniu oraz uzupełnianiu ówczesnych map, które nie odzwierciedlały w odpowiednim stopniu podstawowych cech ukształtowania i zróżnicowania krajobrazu, zwłaszcza w górach i na pogórzach.

Po pięciu latach nowe okoliczności zmusiły K. Kolbenheyera do zmiany miejsca pracy i zamieszkania. Zasadniczym powodem tego było wprowadzenie do zajęć dydaktycznych gimnazjum w Lewoczy języka węgierskiego, zamiast używanego tam dotychczas języka niemieckiego. Opuścił więc pierwszą szkołę, w której był zatrudniony i w drugiej połowie 1868 r. przeniósł się do Wiednia, a wkrótce potem do Pragi, gdzie ponownie podjął pracę jako nauczyciel. W zimowym semestrze roku szkolnego 1869/1870 awansował i uzyskał stanowisko dyrektora szkoły realnej¹³. W tym okresie poznał pochodzącą z Hradec Králové Julię Zeiske, a po relatywnie krótkim czasie ożenił się z nią i założył rodzinę, a ich ślub odbył się 22 XI 1870 r. w Pradze¹⁴. W następnym roku szkolnym (1870/1871) miała miejsce ponowna zmiana miejsca pracy. Na podstawie reskryptu Ministerstwa Kultury i Nauczania, wydanego 20 VIII 1870 r., został on powołany na nauczyciela dobrze znanego mu gimnazjum w Cieszynie, zajmując tam miejsce zwolnione właśnie przez profesora Karla Burchardta, który przeniósł się do Wiednia¹⁵. W gimnazjum tym podjął wówczas prowadzenie lekcji z łaciny i greki dla uczniów II i V klasy, a w kolejnym roku uczył tych przedmiotów w klasach III i VII. Po przeprowadzce małżeństwo Kolbenheyerów zamieszkało w Cieszynie, a rok później urodziła się ich córka – Maria.

Kolejna zmiana miejsca zatrudnienia, a zarazem zamieszkania, została spowodowana i umożliwiona przez drugi reskrypt wspomnianego ministerstwa, wydany 26 VII 1872 r.¹⁶. Na podstawie tego dokumentu K. Kolbenheyer otrzymał nominację na profesora gimnazjum w Bielsku (K.K. Staatsgymnasium in Bielitz), co stworzyło mu okazję powrotu wraz z żoną i córką do rodzinnego miasta. Mając wówczas ukończone 31 lat uzyskał upragnione przez siebie stanowisko, na którym pracował przez kolejne 23 lata, a więc aż do przejścia na emeryturę.

¹³ *Sprawozdanie Komisji Fizjograficznej IV*, s. 13.

¹⁴ Informacja uzyskana od Pana Piotra Keniga, kustosa Muzeum Historycznego w Bielsku-Białej.

¹⁵ Peter 1888, s. 190.

¹⁶ Tamże.

Intensywnie uprawiana turystyka oraz różnorodne badania terenowe prowadzone przez K. Kolbenheyera, będące zarazem podstawą dla przygotowania i wydania kilkudziesięciu publikacji (artykułów i komunikatów), w istotny sposób uzupełniły i rozszerzyły zakres jego wiedzy. Uzyskał on dzięki temu możliwość prowadzenia lekcji z przedmiotów znacznie wykraczających poza przedmiot jego uniwersyteckich studiów, a dotyczących tematyki przyrodniczej (historii naturalnej), geografii, topografii i klimatologii. Już w następnym roku, przy bielskim gimnazjum zorganizował stację meteorologiczną i podjął zadanie systematycznego gromadzenia danych o ciśnieniu atmosferycznym i temperaturze na terenie miasta. Prowadził ją przez następne lata wraz z uczniami, znacząco wzbogacając ich wiedzę i zainteresowania, a zarazem poważnie ugruntowując swoją pozycję w szkole. Rozpoczął również zbieranie materiałów do opracowania przewodników turystycznych i wydania ich w języku niemieckim, z myślą, że mogą one istotnie przyczynić się do rozwoju i popularyzacji turystyki na terenie Tatr i Beskidów Zachodnich.

4. Współpracownik Komisji Fizjograficznej w Krakowie

Komisja Fizjograficzna została powołana przez Towarzystwo Naukowe Krakowskie na podstawie uchwały podjętej 4 IV 1865 r., a rok później wyodrębniono w niej 5 sekcji tematycznych, a były to: Sekcja Meteorologiczna, S. Orograficzno-Geologiczna, S. Botaniczna, S. Zoologiczna i S. Chemiczna. W składzie osobowym Komisji znaleźli się członkowie TNK oraz osoby „do spółudziału w pracach i do popierania usiłowań zaproszeń”, wymieniani później jako „członkowie zamiejscowi”¹⁷. Zakres i wyniki jej działalności były publikowane w utworzonym wówczas i ukazującym się od 1867 r., corocznym wydawnictwie – *Sprawozdanie Komisji Fizjograficznej*.

Nazwisko Karol Kolbenheyer – profesor gimnazjalny z Lewoczy, pojawiło się już w drugim tomie wspomnianego rocznika (1868 r.) w spisie członków zamiejscowych (na s. 16) i zostało powtórzone w następnym tomie (*Kolbenheyer Karol we Wiedniu* – s. 18). Z przeglądu czynności dokonanych z inicjatywy Komisji wynika, że prace terenowe rozpoczął on już w 1866 r., a przedmiotem jego działalności były głównie pomiary

¹⁷ S.W. Alexandrowicz 2008, s. 71, 72.

bezwzględnych wysokości wzniesień w rejonie Cieszyna i Bielska¹⁸. W pierwszym etapie określił on wysokości 46 punktów, m.in. szczytów Beskidu Śląskiego i Małego takich jak: Czupel (934 m), Kotarz (984 m), Magórka (943 m) i Skrzyczne (1274 m), a druga seria pomiarów objęła 52 punkty, w tym m.in. takie szczyty jak Babia Góra (1736 m), Klimczok (1129 m) i Magura (1127 m). W swoich pomiarach posługiwał się on barometrem specjalnie sprawdzonym w krakowskim obserwatorium uniwersyteckim, a wyniki jego pomiarów były obliczane i korygowane przez prof. S. Kuczyńskiego, który równocześnie prowadził także pomiary charakterystycznych punktów we wsiach, miasteczkach oraz na brzegach rzek i potoków¹⁹.

Należy dodać, że barometryczne pomiary wykonywane w okolicach Bielska i Białej były kilka lat później szczegółowo przez K. Kolbenheyerę sprawdzane w ten sposób, że porównywał on odczyty barometru dokonywane na stacji meteorologicznej w Bielsku z odczytami prowadzonymi w Zakładzie Meteorologicznym w Wiedniu, a także w obserwatorium krakowskim²⁰. Warto także zaznaczyć, że barometryczne i trygonometryczne pomiary wysokości charakterystycznych punktów krajobrazu, uznawane za ważny materiał topograficzny, prowadzili w tym czasie również inni członkowie i współpracownicy Komisji Fizjograficznej, a byli to m.in.: Alojzy Alth, Stefan Kuczyński, Franciszek Herbich, Eugeniusz Janota, Teofil Żebrawski i Adam Uznański.

W kontynuowanych obserwacjach terenowych nie zrezygnował K. Kolbenheyer z tematyki botanicznej. W trakcie wycieczek w okolicach Bielska i Żywca, na terenie będącym już wówczas przedmiotem jego pomiarów hipsometrycznych, uzupełniał on wyniki swoich badań florystycznych, opublikowanych 10 lat wcześniej we wspomnianym już artykule²¹. Nowy zebrany materiał przedstawił on do wydania w *Sprawozdaniu Komisji Fizjograficznej*, jako tekst napisany w języku niemieckim, który ukazał się po przełożeniu na język polski, dokonany przez

¹⁸ Karl Kolbenheyer został powołany w 1866 r. członkiem zamiejscowym Komisji Fizjograficznej utrzymując ten status do końca życia, nie uzyskał natomiast powołania na członka Towarzystwa Naukowego Krakowskiego ani Akademii Umiejętności, co przypisuje się mu w niektórych wydawnictwach.

¹⁹ Kolbenheyer 1868; 1869; Kuczyński 1868; 1869.

²⁰ Kolbenheyer 1875a.

²¹ Kolbenheyer 1862.

Stanisława Zarecznego, w którym jako tłumacz załączył także uwagi dotyczące uzależnienia składu flory od litologicznego typu warstw występujących w podłożu²². Artykuł ten został opublikowany 10 lat po pierwszej publikacji K. Kolbenheyera²³, a na szczególną uwagę zasługuje w nim tekst odnośnika zapisanego na stronach 17 i 18, prezentujący wyniki jego obserwacji florystycznych i badań, które przeprowadził on wówczas na Babiej Górze:

Babią Górę i okolice zwiedzałem w drugiej połowie lipca 1869 roku i stąd wyniosłem następujące zapiski: A. Djablak 22 i 23 VII. *Meum mutellina* Pers. dosyć obficie (... 21 taksonów), B. Kosodrzew. *Gnaphalium carpathicum* L. (... 11 taksonów), C. Hale i lasy niżej krainy kosodrzewu, (... 24 taksony).

Lista gatunków podporządkowanych wyższym jednostkom taksonomicznym, a zaobserwowanych w wymienionych trzech piętrach roślinności (w sumie około 50 taksonów), obejmuje następne 7 stron tekstu omawianego odnośnika. Należy podkreślić, że wyniki tych jego obserwacji florystycznych dotyczących Babiej Góry, zostały zapomniane i nie były później cytowane, a nawet wspominane przez następnych badaczy, m.in. przez autorów współcześnie wydawanych monografii Babiogórskiego Parku Narodowego. W podstawowej rozprawie H. Zapalowicza (1880), która ukazała się 8 lat później w tym samym wydawnictwie, nie ma żadnej wzmianki dotyczącej spisu gatunków roślin, który został zamieszczony zarówno w omawianym artykule Kolbenheyera (1872), jak też w artykule wydanym znacznie wcześniejszej w Wiedniu²⁴. We wspomnianej rozprawie znalazły się jedynie dwie notatki dotyczące tych cytowanych artykułów, zamieszczone w przypisach na stronach 83 i 91. Pierwsza z nich odnosi się do określenia przez K. Kolbenheyera wysokości Babiej Góry (1724,6 m), poprawionej później o 2 metry przez pomiar austriacki (Wojskowy Instytut Geograficzny we Wiedniu), a druga – wysokości dolnej granicy kosodrzewu.

²² S.W. Alexandrowicz 2014, ss. 18–19.

²³ Kolbenheyer 1872.

²⁴ Kolbenheyer 1862.

5. Pomiary topograficzne w Tatrach

Coroczne zwiedzanie Tatr, w szczególności Tatr Wysokich, rozpoczął K. Kolbenheyer w 1872 r. i kontynuował je w następnych latach, podczas szkolnych miesięcy wakacyjnych. Prowadził wówczas obserwacje terenowe dotyczące roślinności, zbiorników wodnych i cech krajobrazu, ale główną uwagę poświęcał pomiarom wysokości wybranych szczytów. Przez cztery lata Komisja Fizjograficzna materialnie wspomagała tę działalność, udzielając mu wsparcia finansowego, najpierw w wysokości 50 złr (1872 r.), a później 40 złr (1873–1975 r.). Było ono wypłacane początkowo ze środków przyznawanych dwóm sekcjom: Sekcji Botanicznej oraz Sekcji Orograficzno-Geologicznej. Pierwszej z nich przekazał on za to zbiór rzadkich roślin tatrzańskich, a kolekcja ta, złożona w materiałach Komisji, została następnie skatalogowana przez S. Zaręcznego jako „Zielnik Kolbenheyera”²⁵. Druga z wymienionych sekcji, finansująca jego poczynania także w kolejnych latach, otrzymała wyniki obserwacji meteorologicznych oraz pomiary topograficzne uzyskane w tym roku, mimo bardzo niesprzyjającej, deszczowej pogody. Były to oznaczenia wysokości bezwzględnej, m.in. takich szczytów jak: Gerlach (2648 m), Łomnica (2632 m), Lodowy Szczyt (2625 m), Sławkowski Szczyt (2464 m) i Hawrań (2134 m), dokonane metodą trygonometryczną przy użyciu dokładnego kątomierza, przygotowanego przez wiedeńskiego mechanika²⁶.

Prowadzenie pomiarów i kolekcjonowanie zbiorów przyrodniczych nie wyczerpywały zakresu zainteresowań nowo mianowanego profesora gimnazjum w Bielsku. Jego później przygotowywane publikacje wskazują, że już wtedy szczególnie bliski był mu zamysł o celowości upowszechnienia piękna i atrakcyjności zwiedzanych gór, oraz zwrócenia na nie uwagi osobom coraz liczniej odwiedzającym Karpaty, a zwłaszcza Tatry odmienne swoim charakterem od innych pasm górskich. Obserwacje dokonywane i gromadzone przez niego w czasie działalności w Wysokich Tatrach, stopniowo stawały się materiałem umożliwiającym przygotowanie opisów poszczególnych wycieczek ze wskazaniem charakterystycznych, godnych uwagi miejsc oraz z określeniem czasu potrzebnego na przejście trasy. Już po upływie kilku lat, odpowiednie

²⁵ *Sprawozdanie Komisji Fizjograficznej IX*, s. 6.

²⁶ Kolbenheyer 1874a.

zredagowanie tekstów pozwoliło na wykorzystanie ich do opracowania i opublikowania przewodnika, który okazał się bardzo użyteczny dla niemieckojęzycznych turystów.

Z początkiem sierpnia 1873 r. ponownie pojechał K. Kolbenheyer w Tatry. Droga wiodła go z Bielska do Zakopanego i do Kuźnic, gdzie został przyjęty w dworskim budynku barona Ludwika Eichborna, z którym utrzymywał później kontakt w okresach swoich następnych pobytów pod Tatrami. Podjął wówczas barometryczne pomiary wysokości w rejonie Gąsienicowych Stawów i Doliny Kondratowej, uwzględniając m.in. następujące szczyty: Żółta Turnia (2087 m), Wielka Koszysta (2186 m), Świnica (2298 m), Giewont (1891 m) i Krzesanica (2117 m). Korzystając następnie z tak zwanej „żelaznej drogi”, łączącej wówczas ośrodki hutnicze w Kuźnicach i dolinie Kościeliskiej, udał się do Kościelisk, a potem do Jaworzyny i do Kieżmarku. Wkrótce jednak zrezygnował z dalszej działalności terenowej, z powodu utrzymującej się, fatalnej pogody deszczowej i zdecydował się na powrót do rodzinnego miasta²⁷.

W następnym roku (1874) rozpoczął K. Kolbenheyer pomiary wysokości od Beskidów Zachodnich w okolicy Bielska, posługując się przy tym barometrem dokładnie sprawdzonym we Wiedniu. Określił wówczas wysokość bezwzględną 28 punktów o lokalizacji podanej według ustalonych współrzędnych geograficznych, biorąc pod uwagę głównie wybrane mosty, domy i kościoły, a tylko wyjątkowo charakterystyczne elementy krajobrazu²⁸. W sierpniu tego roku, bezpośrednio po zakończeniu zajęć szkolnych, rozpoczął on swój kolejny pobyt w Tatrach. Zaraz w pierwszych dniach tego miesiąca, jako członek Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego, uczestniczył w jego zgromadzeniu, które w tym czasie odbywało się w Starym Smokowcu (ówczesna niemiecka nazwa – Szmeks). Zwiedził następnie doliny Małej Zimnej Wody i Pięciu Stawów Spiskich, po czym pojechał przez Jaworzynę do Zakopanego, z zamiarem kontynuowania pomiarów przy Gąsienicowych Stawach i w dolinie Strążyskiej. Dalsze działania przerwał mu jednak nieszczęśliwy przypadek, bowiem w czasie drogi w ulewnym deszczu uszkodził swój barometr, a pozbawiony podstawowego przyrządu pracy postanowił zakończyć ten wyjazd i powrócić do domu²⁹.

²⁷ Kolbenheyer 1874b.

²⁸ Kolbenheyer 1875a.

²⁹ Kolbenheyer 1875b.

W kolejnym roku, już w ostatniej dekadzie lipca 1875 r., przybył K. Kolbenheyer do Kuźnic. Początkowo zajął się porządkowaniem stacji meteorologicznej, prowadzonej tam przez lekarza zamykanych już wówczas zakładów metalowych, doktora Ludwika Ganczarskiego, który właśnie w tym czasie, na miejscu likwidowanego ośrodka hutniczego zaczął organizować zakład wodoleczniczy, oferujący ciepłe kąpiele wodą ogrzewaną żużlem lub spalonym igliwem oraz kąpiele zimne, wodą z potoku Bystra. Kilka dni później, w trakcie wycieczki do doliny Kondratowej, potłukł mu się barometr. Nie spowodowało to jednak przerwania przez niego pracy prowadzonej w górach, bowiem wspomniany doktor pożyczył mu swój własny przyrząd³⁰. Posługując się nim przeprowadził serię pomiarów, m.in. w dolinie Tomanowej, w Morskim Oku i Czarnym Stawie, na Świstówce oraz na Zawracie³¹.

W latach 1875–1876 ukazały się szczegółowe mapy topograficzne, wydane w skali 1:25 000 i 1:28 800 przez Wojskowy Instytut Geograficzny we Wiedniu, a były to mapy dobrze obrazujące ukształtowanie powierzchni morfologicznej. Arkusze obejmujące obszar Galicji i Wielkiego Księstwa Krakowskiego, niezbędne w prowadzeniu badań terenowych, zostały zamówione przez Komisję Fizjograficzną Akademii Umiejętności 3 XI 1876 r., a nadeszły do Krakowa w styczniu następnego roku³². Trzy lata później Akademia nabyła komplet arkuszy mapy w skali 1:75 000. Te zakupione mapy posłużyły jako podkład dla wykonywania map geologicznych w ramach przyjętego później, szczególnie ważnego zamierzenia, które zostało określone terminem „Atlas Geologiczny Galicji”³³.

Powszechne zastosowanie w pracach geologicznych i przyrodniczych map topograficznych, wydawanych przez wiedeński instytut, zdecydowanie ograniczyło potrzebę wykonywania pomiarów wysokości bezwzględnych licznych punktów krajobrazu, używanych do zobrazowania rzeźby terenu. Miało to bezpośredni wpływ na główny zakres dalszej działalności K. Kolbenheyera, który w tekście nadesłanym w 1880 r. stwierdził jednak, że:

³⁰ Na naprawę barometru używanego do pomiarów w Tatrach, Komisja Fizjograficzna udzieliła Kolbenheyerowi wsparcia finansowego w wysokości 25 złr. – *Sprawozdanie Komisji Fizjograficznej XI (1876)*, s. 29.

³¹ Kolbenheyer 1976a.

³² S.W. Alexandrowicz 2008, s. 85.

³³ S.W. Alexandrowicz 2008, s. 94.

Jakkolwiek Tatry już w latach 1876 i 1877 przez c. k. oddział kartograficzny pomierzone zostały, to jednak hipsometryja tych gór nie zdaje się być doprowadzoną do końca. Tyczy się to szczególnie najniżej położonych punktów, np. powierzchni jezior, w dowód czego przytoczę tu następujące przykłady³⁴.

Do tego tekstu, na stronach 81–99 dołączył K. Kolbenheyer tabelę zawierającą określenie wysokości 83 punktów, w tym m.in. źródeł, stawów i polan. Wyniki kolejnej serii 76 pomiarów barometrycznych i 51 pomiarów trygonometrycznych przesłał on dwa lata później, zamykając tymi obserwacjami swoją kilkunastoletnią aktywność terenową w zakresie topografii³⁵. Cytowany artykuł jest zarazem jego ostatnim tekstem przekazanym Komisji Fizjograficznej i opublikowanym w wydawnictwie Akademii Umiejętności.

6. Obserwacje i pomiary meteorologiczne

Ograniczenie, a później rezygnacja z działań zmierzających do określenia w Tatrach i w Beskidach maksymalnej liczby pomiarów wysokości bezwzględnych, nie oznaczały kresu ani zmniejszenia aktywności badawczej K. Kolbenheyera. Swoją uwagę i zainteresowania skierował on wówczas w głównej mierze na zjawiska meteorologiczne. Tematykę tą podejmował jeszcze w czasie początkowego okresu swojej pracy nauczycielskiej w Bielsku, gdzie w 1873 r. zorganizował i rozpoczął prowadzenie stacji, kompletującej dane o ciśnieniu atmosferycznym, temperaturze i wiatrach. Wyniki tych jego obserwacji były wówczas zamieszczane w dorocznie ukazującym się wydawnictwie *Programm der k. k. Staats-Obergymnasium in Bielitz*, publikowanym w kolejnych latach szkolnych (1874–1878). Podsumowanie rezultatów tych pomiarów za pierwszy okres dziesięcioletni znalazło się tam w roku 1884, natomiast po następnych dziesięciu latach ukazało się drugie podsumowanie, obejmujące okres dwudziestoletni. Jeden z jego ostatnich artykułów, opublikowanych w sprawozdaniu za rok szkolny 1899/1900, dotyczył danych o temperaturze i warunkach klimatycznych miasta Bielsko (Kolbenheyer

³⁴ Kolbenheyer 1882.

³⁵ Kolbenheyer 1884a.

1890), a stację meteorologiczną działającą przy szkole prowadził on nadal, kontynuując tę czynność przez ćwierć stulecia aż do zakończenia swojej działalności zawodowej.

Z początkiem lat osiemdziesiątych, po zaprzestaniu pomiarów wysokości w Tatrach, K. Kolbenheyer zajął się głównie systematycznym zbieraniem i prezentowaniem materiałów dotyczących charakterystyki podstawowych cech klimatu, takich jak bezpośrednie pomiary ciśnienia atmosferycznego i temperatury oraz uzupełnianie ich wartościami średnimi. Wyniki dokonywanych przez siebie obserwacji zamieszczał głównie w *Roczniku Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego* (*Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines*), wydawanym w językach węgierskim i niemieckim. Publikował je również we wspomnianym wydawnictwie Gimnazjum w Bielsku oraz w takich seriach wydawniczych jak *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft*, *Meteorologische Zeitschrift* oraz w wychodzącym w Lewoczy tygodniku *Zipser Bote*. We wstępnym okresie tego etapu badań skierował on ponadto swoje zainteresowania na termikę źródeł i jezior tatrzańskich, a zgromadzone dane przedstawił w pierwszym z wymienionych wydawnictw³⁶. W tabelach załączonych do tekstu zamieścił wyniki pomiarów temperatury 45 źródeł oraz 32 jezior, wykonanych przez siebie i innych badaczy (m.in. J. Janota, K. Kořistka, L. Zejszner, G. Wahlenbner i S. Roth). Dwa lata później w tym samym roczniku znalazło się uzupełnienie pierwszej serii tych danych, a były to wyniki pomiarów z 38 źródeł i 21 jezior.

W podjętym i prowadzonym przez siebie gromadzeniu danych meteorologicznych, za ważny punkt swoich obserwacji przyjął K. Kolbenheyer Jaworzynę Spiską, wieś usytuowaną na zachodnim krańcu Tatr Bielskich, u wylotu Doliny Jaworowej. Zorganizował tam stację, w której w latach 1881–1884 prowadzone były pomiary ciśnienia atmosferycznego i temperatury, wykonywane przez p. Annę Böhm³⁷, a korygowane na podstawie danych notowanych przez stację w Krakowie, Poroninie, Smokowcu i Krynicy. Wyniki tych pomiarów zostały opublikowane w tomach X, XI i XII wspomnianego uprzednio *Rocznika Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego* oraz omówione i podsumowane

³⁶ Kolbenheyer 1880.

³⁷ Dane z kwerendy przeprowadzonej uzyskanej w Archiwum Państwowym w Katowicach – Oddział w Cieszynie.

w ostatnim z nich³⁸. W następnych latach na łamach tego samego wydawnictwa ukazały się cztery jego artykuły, omawiające warunki klimatyczne Centralnych Karpat, Zamku Orawskiego i rejonu Kieżmarku (ten ostatni w roku 1892).

7. Przewodnik po Wysokich Tatrach

Zakres zainteresowań K. Kolbenheyera, kształtowany w trakcie licznych wycieczek, a zwłaszcza zauroczenie swoistym pięknem Tatr, wtedy jeszcze słabo poznanego pasma górskiego, skłoniły go do podjęcia opracowania przewodnika w formie powszechnie dostępnej książeczki, przeznaczonej dla licznie przybywających tu wówczas niemieckojęzycznych turystów. W ślad za tym podjął on systematyczne kompletowanie i zapis obserwacji oraz danych, umożliwiających przygotowanie odpowiedniego tekstu oraz uzupełniających go map. Zamysłowi temu sprzyjało wspomaganie finansowe, przyznawane mu przez Komisję Fizjograficzną Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, a następnie Akademii Umiejętności.

Pierwszym tego typu artykułem, opisującym pokrótce Zakopane i okolice, był napisany przez niego tekst opublikowany w dwóch językach (węgierskim i niemieckim), który ukazał się w *Roczniku Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego*³⁹. Na siedmiu stronach autor zamieścił w nim informacje dotyczące możliwości podejmowania tras wycieczkowych z zakopiańskich Kuźnic, które uznał za najdogodniejszy punkt wyjściowy. Jako pierwszą z godnych polecenia wycieczek wskazał on drogę przez Kalatówki na Polanę Kondratową, z dalszą możliwością wyjścia na Giewont oraz zwiedzenia Czerwonych Wierchów. Druga zaproponowana trasa prowadziła przez Dolinę Jaworzynki lub przez Skupinów Uplaz (Uplar) na Kopę Magóry, z otwierającym się stąd rozległym widokiem na Dolinę Stawów Gąsienicowych i jej otoczenie, na szczyty Kościelca, Żółtej Turni i Świnicy. Uzupełniał ją opis możliwości dalszej kontynuacji tego szlaku przez przełęcz Zawrat do Doliny Pięciu Stawów. Jako godną uwagi wskazał on także Dolinę Kościeliską, do której z Kuźnic prowadziła tzw. Żelazna Droga, łącząca te dwa miejsca

³⁸ Kolbenheyer 1885.

³⁹ Kolbenheyer 1875c.

jako ośrodki hutnicze, a zarazem ułatwiająca dostęp do interesujących dolinek bocznych, takich jak Dolina Strażyska i Dolina za Bramką. Żelazna Droga była utrzymywana przez dwór w Kuźnicach i służyła do przewożenia rudy żelaznej, materiału drzewnego, surówki i półfabrykatów. Od początku XX wieku stała się ona jednym z najczęściej wykorzystywanych, spacerowych szlaków turystycznych, i znana jest do dziś jako Droga pod regłami.

Głównym celem, do którego K. Kolbenheyer konsekwentnie dążył, było jednak opracowanie i oddzielne wydanie przewodnika turystycznego, przedstawiającego opis tras wycieczkowych i popularyzującego zwiedzanie Tatr Wysokich. Zamierzenie to podjął on prawdopodobnie już we wstępnych latach współdziałania z Komisją Fizjograficzną, a jego ostateczną wersję przeznaczoną do druku ukończył w 1875 r., wkrótce po opublikowaniu wspomnianego uprzednio artykułu. Nie mógł wówczas spodziewać się, że ten pierwszy, napisany przez niego przewodnik spotka się z tak wielkim zainteresowaniem i że w ciągu następnych 22 lat (1876–1898) uzyska aż dziesięć edycji w języku niemieckim i jedną (współautorską) w języku węgierskim. Było to jego wielkie osiągnięcie autorskie, które przyczyniło się zarówno do lepszego poznania tych gór, jak też do znacznego wzrostu zainteresowania nimi i zwiększenia liczby odwiedzających je niemieckojęzycznych turystów.

Pierwsze wydanie przewodnika *Die Hobe Tatra* ukazało się drukiem w 1876 r., nakładem księgarni Karla Prochaski w Cieszynie. W otwierającej je przedmowie, Karol Kolbenheyer jako autor zaznaczył, że już będąc nauczycielem gimnazjalnym w Lewoczy (1863–1868) oraz w pierwszych latach swojej terenowej działalności, wspomaganą przez Komisję Fizjograficzną (1872–1875), miał okazję tak dobrze poznać Tatry, że zdecydował się podjąć opracowanie przewodnika dla licznie przybywającej tu publiczności, posługującej się językiem niemieckim. Zamieścił w nim również tekst wskazujący, jak najwygodniej i najpewniej zwiedzać to szczególnie godne uwagi pasmo górskie, bardzo różniące się od innych europejskich gór⁴⁰.

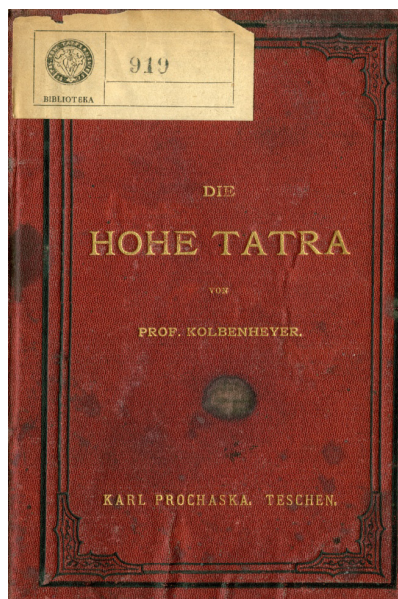
Wszystkie kolejne wydania przewodnika otwiera rozdział wstępny (Allgemeiner Theil), zawierający informacje dotyczące ukształtowania

⁴⁰ Kolbenheyer 1876b.

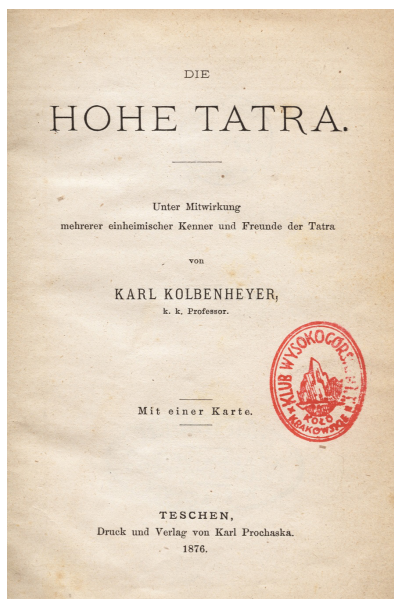
Stefan Witold Alexandrowicz
Karl Kolbenheyer (1841–1901) – nauczyciel, przyrodnik, turysta

terenu, geologii, kosztów podróży, zakwaterowania i poczty. Rozdziały podstawowe (Spezieller Theil), zajmujące 75–80% objętości tekstu, prezentują szczegółowe opisy tras proponowanych wycieczek i są uzupełnione mapą. Pierwsze wydanie objęło 33 wycieczki prowadzone z takich punktów wyjściowych jak: Smokowiec, Kościelisko, Kuźnice, Jaworzyna i Kieżmark, a zostały one przedstawione na 77 stronach. Każde następne wydanie przewodnika było wzbogacane przez dodawanie opisów nowych tras turystycznych i uzupełnione mapą Tatr, a większość z nich, także schematycznym planem wskazujący możliwość dojazdu w góry zarówno od strony północnej jak i południowej.

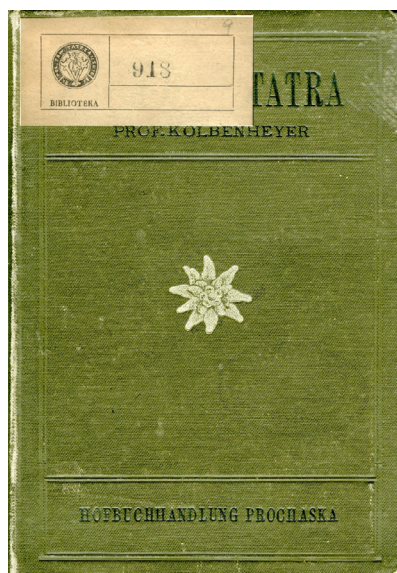
Wydanie piąte przewodnika, które ukazało się w 1882 r., objęło już 45 wycieczek po Tatrach i było uzupełnione dodatkiem (*Anhang*) zawierającym prezentacją Dobszyńskiej Jaskini Lodowej oraz splywu Dunajcem przez przełom w Pieninach wraz z charakterystyką uzdrowiska w Szczawnicy. Tekst rozdziału podstawowego wraz ze wspomnianym dodatkiem wzrósł do 129 stron. W następnych wydaniach zamieszczone były również zdjęcia ilustrujące wybrane, szczególnie interesujące

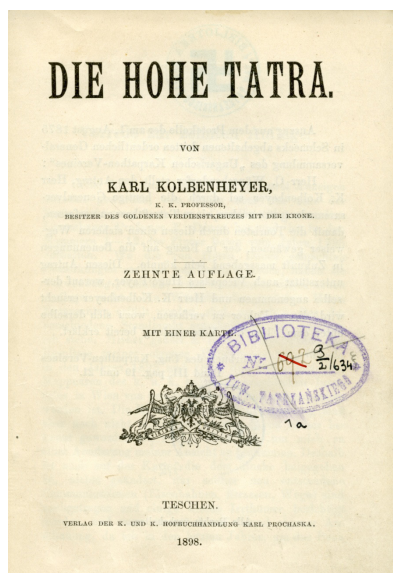
Ryc. 4A. Okładka pierwszego wydania przewodnika po Tatrach (Kolbenheyer 1876b).

Ryc. 4B. Strona tytułowa pierwszego przewodnika po Tatrach (Kolbenheyer 1876b).

Ryc. 4C. Okładka X wydania przewodnika po Tatrach (Kolbenheyer 1898).

Ryc. 4D. Strona tytułowa X wydania przewodnika po Tatrach (Kolbenheyer 1898).

krajobrazy, a od wydania siódmego – także dokładnie rysowane panoramy widoków ze Smokowca i Bukowiny. W wydaniu dziesiątym ukazało się kilka map, a opisy 63 wycieczek oraz rozszerzony dodatek zajęły łącznie już 168 stron tekstu⁴¹.

Zaletą wszystkich wydań omawianego przewodnika był ich mały, kieszonkowy format, doskonale nadający się do korzystania w czasie pieszych wycieczek. Wszystkie one zostały edytorsko przygotowane i opublikowane przez księgarnię i drukarnię książek w Cieszynie, prowadzoną przez Karla Prochaskę (ryc. 4). Na czerwonych okładkach, poniżej tytułu i autora (*Die Hohe Tatra von Karl Kolbenheyer*) figuruje nazwa wydawcy (*Karl Prochaska, Teschen*), a jedynie ostatnia edycja ma okładkę ciemnozieloną z nazwą wydawcy „Hofbuchhandlung Prochaska”.

W trzech pierwszych wydaniach swojego przewodnika, na wstępnej stronie zamieścił K. Kolbenheyer następującą dedykację:

⁴¹ Kolbenheyer 1898.

Dem Hochwohlgeborenen Herrn LUDWIG EICHBORN
Besitzer der Herrschaft Zakopane, des eifrigen Förderer
der Durchforschung der Tatra, deinem Gönner und Freun-
de gewidmet von Verfasser.

Był to zapis wyrażający wdzięczność autora do ówczesnego właściciela Zakopanego, za przyjęcie i umożliwienie mu zamieszkania we dworze w Kuźnicach, za bezpośrednie kontakty osobiste oraz za przyjazne ustosunkowanie się do podjętej przez niego działalności badawczej w Tatrach.

8. Sprawa granicy przez Morskie Oko

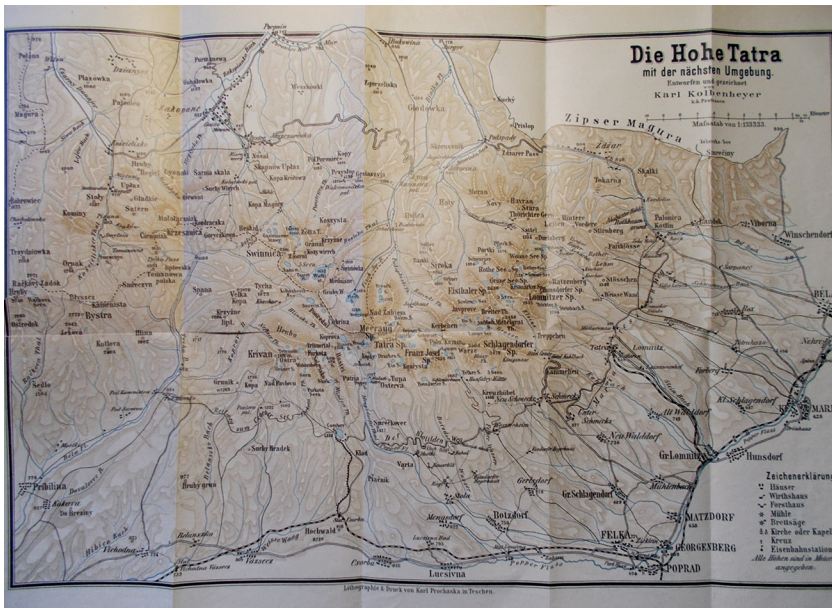
Przebieg tatrzańskiego odcinka granicy między Galicją a Węgrami był w drugiej połowie XIX wieku przedmiotem sporu wywołanego i kontynuowanego przez węgierskich właścicieli terenów w rejonie doliny Rybiego Potoku. Utrzymywali oni, że granica ta miała być przeprowadzona od grani Mięgoszowieckich Szczytów przez środek Morskiego Oka, a następnie dnem tej doliny do jej ujścia. Władze galicyjskie przyjmowały natomiast historycznie udokumentowany pogląd, popierany i prezentowany m.in. przez Towarzystwo Tatrzańskie, wskazujący linię graniczną od szczytu Rysów (Meerauge Spitze) przez grań Żabich Szczytów do Doliny Białej Wody⁴². Spór ten był miał być uzgodniony w trakcie posiedzenia wspólnej komisji węgiersko-galicyjskiej, powołanej specjalnie w celu osiągnięcia porozumienia. Jej obrady odbyły się w dniach 17 i 18 VIII 1883 r., najpierw w schronisku przy Morskim Oku, a następnie w Jaworzynie i nie przyniosły one jednak zamierzonego rezultatu. Należy podkreślić, że w spotkaniu tym uczestniczyli m.in. Karl Kolbenheyer, autor publikowanego wówczas przewodnika po Tatrach Wysokich, a także Tytus Chałubiński. Po upływie sześciu lat sporne tereny wraz z dobrami zakopiańskimi zakupił Hrabia Władysław Zamoyski i jako ich właściciel podjął działania zmierzające do rozwiązania tej niezgodności⁴³.

Na uwagę zasługuje zmiana poglądu K. Kolbenheyera na przebieg omawianego odcinka granicy w Tatrach, który uwzględnił on na mapach, będących załącznikami do kolejnych wydań przewodnika.

⁴² Świerż 1885.

⁴³ Barabas 1937.

W wydaniach wcześniejszych (od pierwszego po piąte), które ukazywały się do roku 1882, była ona zaznaczana od wschodu przez Świnicę i główną granią po Czubryną lub po przełęcz dzielącą ją od Mięguszwieckiego Szczytu (Hińczowa Przełęcz), a następnie ku północy – w dół na brzeg Morskiego Oka i poprzez jezioro do Rybiego Potoku. W wydaniu szóstym, które wyszło drukiem w 1884 r., a więc rok po wspomnianym posiedzeniu mieszanej, galicyjsko-węgierskiej komisji w Morskim Oku i Jaworzynie, przebieg granicy był już zaznaczony od Czubryny granią ku zachodowi przez Mięguszwiecki Szczyt po Rysy (Meeresauge Spitze), a następnie odbiegającą w kierunku północnym granią Żabich Szczytów do Doliny Białej Wody (ryc. 5). Była to wersja granicy zdecydowanie preferowana przez działaczy polskich, odpowiadająca żądaniom władz galicyjskich. Po upływie roku została ona omówiona i uzasadniona w artykule opublikowanym przez Towarzystwo Tatrzańskie⁴⁴.

Ryc. 5. Fragment mapy Tatr z wydania (VI) przewodnika K. Kolbenheyera po Tatrach z zaznaczonym przedbiegiem granicy między Galicją a Węgrami przez grani Żabich Szczytów (Kolbenheyer 1884b).

⁴⁴ Świerż 1885.

Zmiany wprowadzane przez K. Kolbenheyera na kolejno publikowanych przez niego mapach turystycznych, zostały około 100 lat później wspomniane przez Z. Nowak i w następujący sposób skomentowane przez nią w obszernej rozprawie, dotyczącej sporu o granicę w Tatrach:

Literatura i kartografia z tego okresu popierają raz roszczenia węgierski, raz polski, zależnie od narodowości autorów. Jest to zrozumiałe. Na uwagę zasługują przeto wyjątki od tej reguły. I tak dzieło Niemca Karla Kobenheyera pt. *Die Hobe Tatra*, wydane z polecenia Węgierskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, którego zarządu Kolbenheyer był członkiem, do wydania 7 włącznie podawało granicę sporną według wersji węgierskiej. Wydania 8 i 9 podały już wersję polską. Autor zmienił bowiem swe zapatrywanie, gdy uczestnicząc w komisji mieszanej z 1883 r., dokonał oględzin spornego terytorium. Zmiana ta kosztowała go utratę członkostwa Węgierskiego Towarzystwa Tatrzańskiego (Nowak [1986](#), s. 119).

Niektóre informacje zamieszczone w cytowanym tekście nie znajdują potwierdzenia w innych dostępnych materiałach. Dotyczy to m.in. nazwy wspomnianej węgierskiej organizacji turystycznej⁴⁵ oraz wskazania, że K. Kolbenheyer był członkiem jej zarządu. Wątpliwość budzi także wiadomość o utracie członkostwa tej organizacji, co miało być spowodowane zmianą jego poglądu na przebieg omawianej granicy w Tatrach, zaznaczonej na kolejno publikowanych mapach. Z tekstów zamieszczonych w dorocznych sprawozdaniach z działalności Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego w latach 1890–1894, ukazujących się w *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines* wynika, że w latach 1889 i 1891, a więc 5 lat po opublikowaniu mapy ze zmienionym przebiegiem tej granicy, uczestniczył on w zgromadzeniach generalnych, a do roku 1897 jego nazwisko figurowało w spisach członków pełniących funkcje przedstawicielskie.

Warto przypomnieć, że przebieg granicy między węgierską a galicyjską częścią Tatr, zaznaczony na mapach w ostatnich wydaniach cytowanego przewodnika, został również później wprowadzony przez kartografów austriackich na urzędowej mapie Tatr Wysokich, wydanej

⁴⁵ Wspomniana uwaga dotyczyła zapewne Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego.

w latach 1897/1998 przez Wojskowy Instytut Geograficzny w Wiedniu⁴⁶. Wprawdzie nie zachowała się żadna informacja wskazująca na to, że pracownicy tego instytutu bezpośrednio wzorowali się na mapach opracowanych przez K. Kolbenheyera, nie ma jednak wątpliwości, że były im one dobrze znane. Godna przypomnienia jest bowiem zbieżność, że taka właśnie wersja przebiegu granicy w Tatrach ukazała się drukiem w latach 1884–1894, w czterech kolejnych wydaniach przewodnika *Die Hobe Tatra*, opublikowanego w języku niemieckim, a bardzo popularnego wówczas wśród austriackich i niemieckich turystów.

Spór o przebieg granicy w Tatrach został ostatecznie rozstrzygnięty w trakcie procesu, prowadzonego od 21 VIII do 13 IX 1902 r. przez sąd w Grazu. Stanowisko Władysława Zamoyskiego reprezentował w jego obradach Oswald Balzer, wybitny prawnik i historyk, profesor Uniwersytetu Lwowskiego. W bardzo przekonującej formie przedstawił on zgromadzone i opracowane przez siebie dokumenty, a była wśród nich m.in. wspomniana austriacka mapa Tatr, która podważała argumenty zgłaszane przez stronę węgierską⁴⁷. Odegrała ona w tym procesie poważną rolę i w znaczący sposób wpłynęła na ostateczny wyrok.

Wyrok sądu w Grazu, w pełni korzystny dla Władysława Zamoyskiego, ogłoszony dnia 13 IX 1902 r. po obradach i wizji lokalnej, uwzględnił polskie żądania i przyznał Galicji prawie wszystkie sporne ziemie. Na jego podstawie zatwierdzony został przebieg granicy zaznaczony na mapie Wojskowego Instytutu Geograficznego w Wiedniu. W dostępnych dokumentach oraz w publikowanych opisach przebiegu tego procesu nie ma natomiast żadnego zapisu wskazującego na to, że w trakcie rozprawy sądowej, jako dowód procesowy, prezentowana była także mapa opublikowana przez K. Kolbenheyera w jego przewodniku turystycznym. Pomimo to w różnych lokalnych wydawnictwach, a także w informacjach dostępnych w Internecie, niejednokrotnie powtarzane jest przekonanie, że to właśnie jemu zawdzięczamy takie rozstrzygnięcie omawianego sporu. Dostępne materiały i chronologia podejmowanych decyzji w znacznym stopniu potwierdzają słuszność i zasadność takiego przekonania.

Warto zauważyć, że przebieg omawianego odcinka granicy między Galicją a Węgrami, zatwierdzony wspomnianym wyrokiem, został

⁴⁶ Nowak 1986.

⁴⁷ Semkowicz 1933; Nowacki 1998.

podtrzymany po zakończeniu pierwszej wojny światowej i odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Była to już wówczas granica dzieląca polską część Tatr od części czechosłowackiej, potwierdzona następnie po drugiej wojnie światowej tak, że obowiązuje ona do dziś jako granica między Polską a Słowacją.

9. Przewodnik po Beskidach

W ostatniej dekadzie XIX wieku, na obszarze Śląska austriackiego, w Zagłębiu Ostrawsko-Karwińskim oraz w rejonie Bielska i Cieszyna, licznie reprezentowana tam społeczność niemiecka podjęła inicjatywę założenia organizacji turystycznej, obejmującej swoją działalnością teren Beskidu Zachodniego. Została ona powołana w roku 1893 pod nazwą Beskiden-Verein, a ustanowiono ją początkowo w Morawskiej Ostrawie, a później przeniesiono do Cieszyna. W jej skład wchodziły samodzielnie działające sekcje, a szczególnie aktywnymi działaczami byli profesorowie szkół średnich w Morawskiej Ostrawie, Cieszynie i Bielsku. Zaliczał się do nich m.in. Karl Kolbenheyer, utrzymujący w tym okresie dobrą formę fizyczną (ryc. 1). Kontynuował on zarówno swoje badania terenowe, jak i działalność związaną z popularyzacją turystyki górskiej. W ostatniej dekadzie XIX wieku główną uwagę poświęcał on już nie Tatom a Beskidom, a z czasem objął również przewodnictwo najbardziej aktywnej sekcji – *Sektion Bielitz-Biala des Beskidenvereins*, posiadającej własny statut i prowadzącej własne wydawnictwo⁴⁸.

Nowa organizacja, dysponująca znacznymi środkami finansowymi, zajęła się głównie wytyczaniem szlaków turystycznych i budową schronisk, a jednym z nich było oddane do użytku 18 VII 1897 r., schronisko na Szyndzielni (Kamitzerplatte), zajmujące specjalnie wystawiony budynek, odznaczający się bardzo charakterystyczną wieżą. Pomieszczenie w najwyższej kondygnacji tej wieży zostało przeznaczone na stację meteorologiczną, którą założył i prowadził K. Kolbenheyer.

Zachęcony wielkim powodzeniem swojego przewodnika turystycznego po Tatrach, jeszcze w okresie utrzymywania czynnego kontaktu z Akademią Umiejętności, podjął on decyzję o przygotowaniu i opracowaniu podobnego wydawnictwa, obejmującego opisy wycieczek na

⁴⁸ Gąstoł 1978.

Ryc. 6. Pierwsza strona przewodnika po Beskidach (Kolbenheyer 1901).

obszarze zachodniej części Beskidów. Zaplanował objęcie nim pasm górskich rozciągających się między Bielskiem, Brenną i Wisłą, a także w okolicach Węgierskiej Górki oraz Jeleśni. Pierwsze wydanie tego przewodnika, zatytułowanego: *Führer durch die Beskiden im Gebiete der Section Bielitż-Biala des Beskiden-Vereines*, ukazało z początkiem ostatniej dekady XIX wieku⁴⁹. Wzbudziło ono tak duże zainteresowanie, że jego nakład został wyczerpany już po kilku tygodniach.

Drugie wydanie przewodnika po Beskidach ukazało się 10 lat po wydaniu pierwszym, a na jego pierwszych stronach umieszczono fotografię nowo wybudowanego schroniska na Szyndzielni (ryc. 6).

Opisy poszczególnych wycieczek zostały przedstawione w czterech rozdziałach. Pierwszy z nich obejmuje trasy prowadzące z Bielska, m.in. na Szyndzielnię, na Klimczok, do Szczyrku i na Skrzyczne w Beskidzie Śląskim oraz na Magurkę (Josefberg) w Beskidzie Małym. W drugim rozdziale za punkt wyjścia przyjęto Brenną z wyjściami na Białną, Równicę i Kotarz. Trzeci rozdział został poświęcony Beskidowi Żywieckiemu i trasom wiodącym z Węgierskiej Górki, m.in. na Skrzyczne, na Piłsko, na Raczę i na Muńcuł (Menczoł). Głównym przedmiotem czwartego rozdziału są wycieczki na Babią Górę, prowadzone z Jeleśni

⁴⁹ Kolbenheyer 1891.

i Zawoi oraz na Pilsko – z Korbielowa i Sopotni. W tym wydaniu przewodnika tekst uzupełniają dwie załączone mapy przygotowane w podręcznym formacie, a także fotografie widokowe.

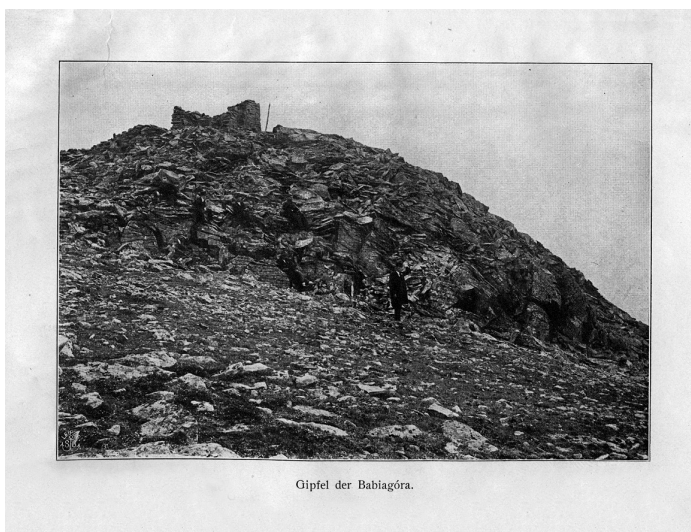
Niektóre z zamieszczonych zdjęć zasługują na uwagę ze względu na możliwość porównania ówczesnego i obecnego stanu wybranych miejsc. Jednym z nich jest stacja końcowa linii tramwajowej prowadzącej z centrum Bielska do Lasu Cygańskiego, będącego zarówno celem spacerów, jak i miejscem wyjściowym tras wycieczkowych. Bardzo interesujące zdjęcie obrazuje wodospad w górnym odcinku doliny Białej Wiselki (ryc. 7). Jego charakterystyczny kształt i wyraźnie zaznaczony układ warstw umożliwiają jednoznaczne rozpoznanie go wśród form współcześnie obserwowanych. Opis tego wodospadu, uzupełniony fotografią wykonaną 70–80 lat po zdjęciu zamieszczonym w przewodniku

Ryc. 7. Wodospad z źródłowej części doliny Białej Wiselki.
Źródło: Kolbenheyer 1901.

po Beskidach, został podany przez Z. Alexandrowicz (1976, ryc. 9), a porównanie obu zdjęć wskazuje, że w tym czasie ta forma erozyjna właściwie nie uległa zmianie.

Na szczególną uwagę zasługuje jedno ze zdjęć fotograficznych, zamieszczonych w tym wydaniu przewodnika. Obrazuje ono szczyt Babiej Góry – Diablak, z wyraźnie widocznym fragmentem resztek kamiennej budowli, zachowanych w formie ruiny. Był to mały schron turystyczny wykonany z lokalnego piaskowca, z kwadratowym zarysem podstawy o wymiarach 4x4 metry i ze stromym drewnianym dachem. Został on wystawiony na polecenie hrabiego St. Genois, właściciela dóbr podbabiogórskich, i usytuowany na kulminacji Diablaka, a nadano mu nazwę Losertówka dla upamiętnienia nazwiska ówczesnego naczelnika obwodu wadowickiego – Josepha von Losertha. Budowę schronu o kształcie kaplicy ukończono w sierpniu 1852 r. i otwarto go dla turystów, ale już po trzech latach jego dach uległ zniszczeniu przez wichurę, a później nie dokonywano już napraw i rekonstrukcji (Siemionow 1979). Zdjęcie tych ruin wykonane przez K. Kolbenheyera, jest jedyną znaną fotografią resztek omawianej budowli, obrazującą stan jej zachowania z końcem XIX wieku (ryc. 8).

Ryc. 8. Szczyt Babiej Góry z zachowanym fragmentem ruiny schronu turystycznego Losertówka.
Źródło: Kolbenheyera 1901.

10. Ad memoriam

Dziesiąte wydanie przewodnika po Tatrach i drugie wydanie przewodnika po Beskidach były ostatnimi publikacjami K. Kolbenheyera. Czynny i wyczerpujący tryb życia, setki przebytych tras wycieczkowych i intensywna praca zwolna wyczerpywały jego siły, a bardzo dotkliwie było przy tym dla niego stopniowo postępujące pogarszanie się wzroku. Zmarł w Bielsku 1 lutego 1901 r., a w poświęcony mu pożegnalny zapis ukazał się w *Przeglądzie Zakopiańskim* (R. 1901, nr 6):

Stałym gościom Zakopanego znaną była dobrze sympatyczna postać prawie ociemniałego staruszka, prowadzonego przez córkę, który od szeregu lat corocznie kilka tygodni spędzał w Zakopanem. Ś. P. Kolbenheyer przybył pierwszy raz do Zakopanego przez dwudziestu laty zaproszony przez barona Eichborna, ówczesnego właściciela Zakopanego. Zamieszkał wtedy w Kuźnicach, a zachwycony pięknnością naszych gór, zupełnie cudzoziemcom nieznanym, postanowił wydać niemiecki przewodnik po Tatrach dla ułatwienia zwiedzania turystom innych narodowości.

Wzmiankowany w tym cytacie termin użyty w stosunku do K. Kolbenheyera (*prawie ociemniały staruszek*) może być w pewnym stopniu traktowany jako dziennikarska refleksja. Należy bowiem przypomnieć, że pod koniec ostatniej dekady XIX wieku nie miał on jeszcze ukończonych 60. lat, a uznany za doświadczonego i czynnego działacza, objął i sprawował wówczas odpowiedzialne stanowisko przewodniczącego, wyróżniającej się swoją aktywnością Sekcji Beskiden-Verein w Bielsku.

Wspomnienie o Karolu Kolbenheyerze zostało zaprezentowane 22 II 1901 r., w trakcie obrad prowadzonych na zebraniu Wydziału Towarzystwa Tatrzańskiego, które odbyło się w Krakowie⁵⁰:

Przewodniczący dr Ponikło, w gorących słowach (...) podaje do wiadomości członków Wydziału, że d. 1 lutego r. b. zmarł w Bielsku prof. gimn. Karol Kolbenheyer, znany

⁵⁰ *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego XXII*, s. 24. Kraków 1901.

badacz przyrody tatrzańskiej zwłaszcza w kierunku meteorologicznym, autor przewodnika „Die Hohe Tatra” (...). Prezydium Tow. Tatr. otrzymawszy smutną wiadomość o stracie zasłużonego badacza Tatr przesłało pismo kondolencyjne na ręce Żony nieboszczyka i Tow. Górskiego (Beskiden Verein), którego przewodniczącym był ś. p. Karol Kolbenheyer.

Warto podkreślić, że przyjęty przez K. Kolbenheyera wariant przebiegu granicy między Galicją a Węgrami w Tatrach, opublikowany przez niego w trzech ostatnich wydaniach przewodnika, został wkrótce po jego śmierci przypomniany i podkreślony z naciskiem we wspomnieniu, które ukazało się w roczniku *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* (tom XXII, s. 24):

(...) autor przewodnika „die Hohe Tatra”, w (...) ostatnich wydaniach nakreślił granicę około Morskiego Oka (w duchu sprawiedliwości). Z tego powodu wdzięczni ziomkowie nasi wydali przed kilku laty ucztę wspólną na jego cześć w Sali dworca tatrzańskiego w Zakopanem.

Na przypomnienie zasługuje anonimowy nekrolog poświęcony K. Kolbenheyerowi, opublikowany w *Roczniku Węgierskiego Towarzystwa Karpackiego*⁵¹. W gorących słowach, pokrótce przedstawiono w nim pracowite życie zmarłego, zaangażowanie w pełnionym zawodzie nauczyciela, zamiłowania przyrodnicze i turystyczne oraz osiągnięcia badawcze z podkreśleniem, że własną stację meteorologiczną w Bielsku prowadził on od roku 1873 po ostatni okres życia. Informacje o służbowym odznaczeniu go Złotym Krzyżem z Koroną oraz o wieloletnim zaangażowaniu w działalność Gminy Ewangelickiej w Bielsku pochodzą wyłącznie z tego wspomnienia.

Karl Kolbenheyer został pochowany na tzw. Starym Cmentarzu Ewangelickim w Bielsku. Jest to nekropolia nieczynna od II wojny światowej, znajdująca się przy ulicy Andrzeja Frycza Modrzewskiego, na terenie tzw. Bielskiego Syjonu. W ostatnich latach, z inicjatywy społecznej jest ona stopniowo porządkowana, a w trakcie tych prac odnaleziono uszkodzony grobowiec Karla Kolbenheyera, w formie obalonej

⁵¹ Anonimus 1902.

Stefan Witold Alexandrowicz
Karl Kolbenheyer (1841–1901) – nauczyciel, przyrodnik, turysta

kamiennej płyty z napisem, leżącej obok cokołu⁵². Przy grobowcu ustawiona została ostatnio tablica z napisem na wodoodpornym papierze odnoszącym się do dwóch szczególnie znanych, ale zapomnianych przedstawicieli rodu: Moritza Kolbenheyera (1810–1884) i Karla Kolbenheyera (ryc. 9).

Ryc. 9. Grobowiec Karla Kolbenheyera na Cmentarzu Ewangelickim w Bielsku (fot. Łukasz Klimaniec).

Treść napisu dotyczącego drugiego z nich jest następująca:

Karl Kolbenheyer – urodzony 28 maja 1841 roku w Bielsku, z zawodu nauczyciel, z zamiłowania przyrodnik, turysta, badacz Tatr, zmarł 1 lutego 1901 roku w Bielsku. Jeden z najaktywniejszych założycieli niemieckiej organizacji turystycznej Beskidenverein, autor przewodników i map. To dzięki tym mapom, hrabia Władysław Zamoyski w międzynarodowym sądzie w Grazu w 1902 roku uzyskał pozytywny wyrok włączający okolice Morskiego Oka do ziem polskich. Karl uczył łaciny, greki, przyrody i geografii. Założył dwie stacje meteorologiczne, jedną w szkole a drugą

⁵² Informację o tym, wraz z fotografią, podał Łukasz Klimaniec w artykule: „Biel-szczanie ratują Stary Cmentarz Ewangelicki w Bielsku”, zamieszczonym w *Dzienniku Zachodnim* z dnia [21 III 2014 r.](#), przekazał on także autorowi zdjęcie do opublikowania.

w schronisku na Szyndzielni. Na jego cześć jeden ze stawów w Tatrach Wysokich nazwano Kolbenheysee (po niem.) albo Kolbenheyherho (po węg.) ale mylnie przetłumaczono na polski jako Kobyle Jezioro.

W przyszłości planowane jest uporządkowanie tego cmentarza i zainstalowanie emaliowanych tablic z tekstami opisującymi historię spoczywających tu, zasłużonych osób⁵³. Cały jego teren, będący obecnie enklawą naturalnego środowiska przyrodniczego w Bielsku, ma zostać przekształcony w kulturowy park pamięci.

11. Postłowie

Karl Kolbenheyer był z zawodu nauczycielem i profesorem gimnazjalnym, a z zainteresowania przyrodnikiem, topografem, meteorologiem oraz popularyzatorem turystyki górskiej. Stanowisko swoje uzyskał po ukończeniu krótkich, bo tylko trzy lata trwających studiów uniwersyteckich w Wiedniu i Jenie, odbytych w zakresie języków klasycznych – łaciny i greki. Bardzo aktywnie realizowane obserwacje terenowe i działania dotyczące szczególnie interesujących go zagadnień, prowadził on natomiast jako samouk, wzbogacający swoją wiedzę głównie dzięki dostępnej, niemieckojęzycznej literaturze naukowej oraz własnym doświadczeniom w terenie. Życie i prace badawcze upłynęły mu w drugiej połowie XIX wieku, głównie na przygranicznych obszarach Śląska Austriackiego, Zachodniej Galicji i Spisza. Poza językiem niemieckim dysponował dobrą znajomością języka polskiego, którego nie używał jednak w piśmie. Pozostawił po sobie liczne publikacje, zamieszczone częściowo w lokalnych, mało znanych i rzadko cytowanych wydawnictwach, to też jego dorobek nie został dotychczas w całości spisany, a obejmuje on kilkadziesiąt (ponad 40) artykułów, notatek i korespondencji, prezentujących wyniki badań, obserwacji i pomiarów. Był także autorem kilku tekstów dotyczących zakresu jego studiów uniwersyteckich i podstawowego przedmiotu nauczania w gimnazjach (języków klasycznych).

Ocena znaczenia i wagi wyników działalności badawczej K. Kolbenheyera winna być rozpatrywana w odniesieniu do ówczesnego stanu

⁵³ Informacja przekazana autorowi przez p. Łukasza Giertlera z Bielska.

i poziomu wiedzy. Dotyczy to zwłaszcza topografii, a w szczególności pomiarów wysokości bezwzględnej wybranych punktów terenowych m.in. szczytów gór i przełęczy, dokonywanych metodą barometryczną i trygonometryczną, a więc podstawowych danych wykorzystywanych wtedy przy opracowywaniu i uzupełnianiu map topograficznych. Zasługi K. Kolbenheyera w tym zakresie były wówczas godne uznania i podkreślenia, bowiem zgromadził on znacznie więcej takich danych niż inni, współcześni mu badacze. Warto wspomnieć, że oznaczone przez niego wysokości wielu szczytów tatrzańskich, były przez prawie sto lat uznawane za właściwe, a poprawiono je właściwie dopiero w drugiej połowie XX wieku, po zastosowaniu nowoczesnych metod geodezyjnych. Wprowadzenie map poziomicowych i warstwicowych, dokonane w połowie lat siedemdziesiątych XIX wieku przez Wojskowy Instytut Geograficzny we Wiedniu, ograniczyło znaczenie omawianych pomiarów i właściwie wyeliminowało potrzebę ich kontynuacji. Wskutek tego te właśnie jego wieloletnie i bardzo pracochłonne dokonania straciły swoje pierwotne znaczenie i są już obecnie tylko historycznym wspomnieniem, ulegającym zapomnieniu, podobnie jak rezultaty innych, stosowanych ówczesnie metod badawczych.

Do czasów współczesnych utrzymują się cytowania publikacji Kolbenheyera, zawierających oznaczenia gatunków roślin, zaobserwowanych i wyróżnionych przez niego w okolicach Cieszyna i Bielska. Ponadto pewne znaczenie dla oceny zmian klimatycznych mogą mieć również dane meteorologiczne z XIX stulecia, zapisane w zorganizowanych przez niego stacjach, działających w Bielsku, w Jaworzynie oraz w schronisku na Szyndzielni. Największą i przez wiele lat utrzymującą się popularność przyniosły mu natomiast dwa przewodniki turystyczne: *Die Hobe Tatra* oraz *Führer durch die Beskiden (...)*, opracowane dla niemieckojęzycznych turystów. Wzbudziły one wśród nich wielkie zainteresowanie, o czym najlepiej świadczy fakt, że pierwszy z nich był wydawany dziesięciokrotnie, a drugi dwukrotnie.

Osiągnięcia Karla Kolbenheyera nie były dotychczas przedmiotem szczegółowych studiów. Ofiarnie prowadzona przez niego, zawodowa praca nauczycielska, znaczne rozszerzenie wiedzy w zakresie osobistych zainteresowań przyrodniczych i geograficznych, a zwłaszcza efekty jego wieloletniej i różnorodnej działalności pozazawodowej, wypełniającej cały wolny czas, a także dorobek publikacyjny w pełni zasługują na przypomnienie i zaprezentowanie.

12. Podziękowania

Za pomoc w kompletowaniu podstawowych, ważnych materiałów autor pragnie przekazać podziękowania osobom działającym w Bielsku-Białej, a są to: mgr Piotr Kenig – kustosz Muzeum Historycznego, mgr Łukasz Klimaniec – redaktor *Dziennika Zachodniego* oraz mgr Łukasz Giertler, zajmujący się m.in. historią tamtejszego Cmentarza Ewangelickiego. Słowa szczególnej wdzięczności otrzymują także od autora: inż. Wiesław Wójcik – redaktor rocznika *Wierchy*, dr Rita Majkowska – dyrektor Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie oraz mgr Grażyna Tomecka z Archiwum Państwowego w Katowicach – Oddział w Cieszynie.

Bibliografia

- Alexandrowicz, Stefan W. 2008: Sekcja Geologiczna Komisji Fizjograficznej TNK i AU – działalność o osiągnięcia. *Studia i materiały do dziejów Polskiej Akademii Umiejętności* V, ss. 63–145.
- Alexandrowicz, Stefan W. 2014: Stanisław Zaręczny (1848–1909) geolog – wybitny znawca Ziemi Krakowskiej. Polska Akademia Umiejętności. *Komisja Historii Nauki – Monografie* 21, ss. 131.
- Alexandrowicz, Zofia 1976: Wodospady Białej i Czarnej Wiselki. *Ochrona Przyrody* 41, ss. 323–354.
- Anonimus 1902: Karl Kolbenheyer † 1841–1901. *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines* XXIX, ss. 185–186.
- Badura, Janusz 2010: Z lamusa historii i tatarnictwa – Karl Kolbenheyer (1841–1901). *Polskie Towarzystwo Tatrzańskie, Oddział w Bielsku-Białej, Biuletyn Informacyjny* 1(59), ss. 6–8.
- Barabasz, Stanisław 1937: Władysław Hr. Zamoyski i spór o Morskie Oko. *Ziemia* 27 (7–8), ss. 158–170.
- Gąstoł, Józef 1978: Beskidenverein a turystyka polska (Cz. I) – Beskidenverein i jego organizacja. *Wierchy* 46, ss. 155–166.
- Kenig, Piotr 2010: Kolbenheyerowie. Relacje – Interpretacje. *Kwartalnik Regionalnego Ośrodka Kultury w Bielsku-Białej* 1 (17), ss. 21–25.
- Klimaniec, Łukasz 2014: Bielszczanie ratują Stary Cmentarz Ewangelicki w Bielsku. *Dziennik Zachodni* 21 III 2014 r. Dostęp online: <http://www.dziennikzachodni.pl/arttykul/3373031,bielszczanie-ratuja-stary-cmentarz-ewangelicki-w-bielsku,id,t.html>.

Stefan Witold Alexandrowicz
Karl Kolbenheyer (1841–1901) – nauczyciel, przyrodnik, turysta

- Kolbenheyer, Karl 1862: Vorarbeiten zu einer Flora von Teschen und Bielitz. *Verhandlungen der Zoologisch-Botanischen Gesellschaft in Wien* 12, ss. 185–220.
- Kolbenheyer, Karl 1868: Wzniesienia nad powierzchnią morza miejsc położonych w okolicy Białej i Żywca (pomierzone przez prof. Karola Kolbenheyera z Lewoczy w r. 1866 i 1867, a obliczone i zestawione przez prof. Kuczyńskiego). *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego krakowskiego* II, ss. 173–175.
- Kolbenheyer, Karl 1869: Pomiary wykonane w okolicy Białej i Żywca w roku 1867 i 1869 oraz w lutym 1869. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego krakowskiego* III, ss. 25–28.
- Kolbenheyer, Karl 1872: Dodatek do flory okolic Białej i Żywca. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego krakowskiego* VI, ss. 15–26.
- Kolbenheyer, Karl 1874a: Wycieczka w Tatry w sierpniu 1872 roku. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej* VIII, ss. 274–290.
- Kolbenheyer, Karl 1874b: Wycieczka w Tatry w sierpniu 1873 roku. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej*, VIII, ss. 291–303.
- Kolbenheyer, Karl 1875a: Pomiary barometryczne w okolicach miasta Białej. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej* IX, ss. 87–88.
- Kolbenheyer, Karl 1875b: Pomiary w Tatrach w sierpniu 1873 i 1874. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej* IX, ss. 185–211.
- Kolbenheyer, Karl 1875c: Zakopane und seine Umgebungen (Zakopane es könycke). *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines* II, ss. 291–265.
- Kolbenheyer, Karl 1876a: Pomiary barometryczne w Tatrach wykonane w lipcu i w sierpniu 1875 r., *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej* X, ss. 67–80.
- Kolbenheyer, Karl 1876b: *Die Hobe Tatra*. Teschen: Karl Prohaska, ss. 123.
- Kolbenheyer, Karl 1877: Correspondenz. *Oesterreichische botanische Zeitschrift*, Jahrgang XXVII, s. 180.
- Kolbenheyer, Karl 1880: Über Quellen- und Seen-Temperaturen in der Hohen Tatra. *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines* VII, ss. 110–133.
- Kolbenheyer, Karl 1882: Pomiary barometryczne w Tatrach wykonane w latach 1876–1880. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej* XVI, ss. 79–99.
- Kolbenheyer, Karl 1884a: Pomiary wysokości w Tatrach wykonane w r. 1881 i 1882. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej* XVIII, ss. 61–88.
- Kolbenheyer, Karl 1884b: *Die Hobe Tatra: im Auftrage des Ungarischen Karpathenvereines*. Sechste Auflage. Teschen: Karl Prochaska, ss. 206. Dostęp online: <http://mbc.malopolska.pl/dlibra/docmetadata?id=83995>.

- Kolbenheyer, Karl 1885: Meteorologische Beobachtungen in Javorina (1018,7 m). *Jahrbuch des Ungarischen Karpathen-Vereines* XII, ss. 84–199.
- Kolbenheyer, Karl 1890: Die Temperaturverhältnisse von Bielitz. *Jahresbericht der k.k. Staatsgymnasium zu Bielitz* 1899/1900, ss. 9–21.
- Kolbenheyer, Karl 1891: *Führer durch die Beskiden: im Gebiete der Section Bielitz-Biala des Beskiden-Vereines*. Bielitz: W. Frölich, ss. 64 (Zweite Auflage. Bielitz: W. Frölich, 1901).
- Kolbenheyer, Karl 1898: *Die Hobe Tatra: im Auftrage des Ungarischen Karpathenvereines*. Zehnte Auflage. Teschen: Karl Prochaska, ss. 206.
- Kolbenheyer, Karl 1901: *Führer durch die Beskiden: im Gebiete der Section Bielitz-Biala des Beskiden-Vereines*. Zweite Auflage. Bielitz: W. Frölich.
- Kuczyński, Stefan 1868: Wzniesienia nad powierzchnią morza niektórych miejsc Galicyi zachodniej wymierzone i obliczone w miesiącu sierpniu i wrześniu 1867. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej* II, ss. 168–171.
- Kuczyński, Stefan 1869: Pomiary wykonane w miesiącu sierpniu u wrześniu 1868 roku. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej* III, ss. 21–25.
- Nowacki, Roman 1998: *Oswald Balzer (1858–1933)*. Opole: Uniwersytet Opolski. „Studia i monografie” 256, ss. 314.
- Nowak, Zofia 1986: Władysław Zamoyski a spór o Morskie Oko w latach 1890–1909. *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej* 21, ss. 43–136. Dostęp online: <http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/plain-content?id=382696>.
- Nyka, Józef 2013: Tatry – jubileusz przewodników. *Głos Seniora* 9/2013, ss. 1–2. Dostęp online: http://www.nyka.home.pl/glos_sen/pl/201309.htm.
- Nyka, Józef 2016: Pierwsi na Małym Kozim. *Głos seniora* 9/2016, ss. 1–2. Dostęp online: http://www.nyka.home.pl/glos_sen/pl/201609.htm.
- Peter, Anton 1888: *Geschichte der Stadt Teschen*. Teschen: Verlag K.K Hofbuchhandlung Karl Prochaska, ss. 262. Dostęp online: <http://www.sbc.org.pl/dlibra/docmetadata?id=12127>.
- Radwańska-Paryska, Zofia; Paryski, Witold Henryk 2004: Wielka encyklopedia tatrzańska. Poronin: Wydawnictwo Górskie, ss. 1553.
- Semkowicz, Władysław 1933: Oswald Balzer jako obrońca Morskiego Oka. *Wierchy* XI, ss. 9–26.
- Siemionow, Aleksy 1979: O losertówce i jej początkach. *Prace Babiogórskie* I (1977–1978), ss. 49–55.
- Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej Akademii Umiejętności* 1880: Tom XIV.
- Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego krakowskiego* 1867: Tom II. Dostęp online: <http://rcin.org.pl/dlibra/docmetadata?id=40163>.

Stefan Witold Alexandrowicz
Karl Kolbenheyer (1841–1901) – nauczyciel, przyrodnik, turysta

- Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego krakowskiego* 1869: Tom IV.
- Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego krakowskiego* 1874: Tom IX.
- Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej c.k. Towarzystwa naukowego krakowskiego* 1876: Tom XI. Dostęp online: <http://rcin.org.pl/dlibra/doccontent?id=40147>.
- Syniawa, Mirosław 2006: Kolbenheyer Karl (1841–1901), w: Biograficzny słownik przyrodników śląskich, t. I, ss. 171–172.
- Świerż, Leon 1885: Przyczynek do sporu granicznego między Galicyą a Węgrami o Morskie Oko w Tatrach. *Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego* X, ss. 83–91.
- Wimmer, Friedrich 1841: *Flora von Schlesien preussischen und österreichischen Theils oder vom oberen Oder- und Weichsel-Quellen-Gebiet*. Breslau: Verlag Ferdynand Hirt, ss. 464.
- Zapalowicz, Hugo 1880: Roślinność Babiej Góry pod względem geograficzno-botanicznym. *Sprawozdanie Komisji Fizyograficznej Akademii Umiejętności* XIV, ss. 79–236.